

Қаламгер күнделігінде теңеуді сәтті қолданған. Мәселен: «Әлгінде ғана ірілігі таудай болып, күйініп тұрған Әскен қазір жұдырықтай ғана болып, жүгіре басып директордың кабинетіне келді» немесе «Неше түрлі бастар бар екен, лупамен іздесең де жалғыз қылтанақ таптырмайтын бастар, төбесі дөңгеленген қасқа бастар. Бұзау жалағандай жылтыр, дауыл үйіргендей дудар бастардың да түрлері көп»

Мәтіндегі ойды ашу үшін «Ат болар құлын мүшесінен белгілі», «Жүгі жеңіл есек жатаған келеді», «Ұлық болсаң кішік бол» т.б. мақал-мәтелдерді орынды қолданумен бірге, өзі де «Жаманның артында қарыз жүреді, жақсының артында арыз жүреді», «Еңбексіз ғылым жеміссіз ағашпен тең» деген сиқты нақышты тіркестерді туғызып отырған. Баяндауда диалогтық фрагменттерді жиі енгізіп отырады. Кейбір оқиғаларды диалог арқылы өрбітіп, мәселенің мәнісін ашады. Ойды нақтылап, түйіндеп жеткізуде публицистикалық тәсілдерге жүгінеді. Сондай-ақ, ойшылдардың пікіріне сүйене жазу да қаламгердің талғампаздығын аңғартады.

Қорытынды. Біз жазушының күнделік жазбаларын негізге ала отырып, көркемдік, тақырыптық ерекшеліктерін айқындауға тырыстық. Ондағы шағын әңгіме-диалогтар мәнділігімен қызықтырады. Әдебиет, ғылым, тарих, өнер тақырыбындағы мол дерекке толы жазбалар оқырман үшін құнды дүниелер. Қаламгердің досы әрі әріптесі профессор Т.Кәкішев: «Мырзабек Дүйсенов күнделігі орыс әдебиетіндегі Панаеваның жазбаларынан кем болмайтынына көзім әбден жетеді, өйткені оның әдебиет пен ғылым саласындағы араласқан дәуірі ең бір қиын да, қиянкескі, өз ойынды ашық айта алмайтын бітеу жараның заманы еді ғой»[3, 126.], -дейді. Мырзабек Дүйсеновтің күнделіктері қазақ руханиятына қосылған қымбат қазына деп білеміз. Қарымды қаламгер шығармашылығын публицистикалық тұрғыдан зерделеу болашақтың еншісінде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Әлімбаев М. *Көңіл күнделігі*. - Алматы. Қазақстан, 1989.-180 бет.
- 2 Дүйсенов М. *Жылдар мен сырлар. Күнделік эссе. I кітап*. - Қызылорда: «Полиграфия» баспа үйі, 2006. -237 бет
- 3 Кәкішев Т. *Дос сыры // Дүйсенов М. Жылдар мен сырлар. Күнделік эссе. II кітап*. - Қызылорда: «Полиграфия баспа» үйі, 2006. -217 бет.
- 4 Тоқтағазин М. *Бекзат болмыс: Естеліктер, эсселер, ғылыми мақалалар, шығармашылық портреттер*. - Астана: Жасыл орда., 2013. -263 бет

References:

1. Älimbaev M. *Köñil kündeligi*. -Almaty. Qazaqstan, 1989.-180 bet.
2. Düisenov M. *Jyldar men syrlar. Kündelik ese. I kitap*. -Qyzylorda: «Poligrafia» baspa üii, 2006. - 237 bet
3. Käkişev T. *Dos syry // Düisenov M. Jyldar men syrlar. Kündelik ese. II kitap*. -Qyzylorda: «Poligrafia baspa» üii, 2006. -217 bet.
4. Toqtağazin M. *Bekzat bolmys: Estelikter, eseler, ғылыми maqalalar, шығармашылық portretter*. - Astana: Jasyll orda., 2013. -263 bet

МРНТИ 17.07.41

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.63>

Әбдіқалық К.,¹ Алиева Ж.²

^{1,2} Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

МҰХТАР МАҒАУИН ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ АШТЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақалада М. Мағауиннің қазақтың трагедиясы суреттелген аштық тақырыбындағы әңгімелері кеңінен сөз етіледі. “Бір уыс бидай” әңгімесіндегі жазушының қарапайым қазақ әйелінің өткен өмірі мен ауыр өлімін суреттеу арқылы тарихи шындықты боямасыз жеткізудегі шеберлігі жүйелі түрде талдауға алынады. Қоғамның қасіретін тап басып айтқан қаламгердің өзіндік ерешеліктерімен қоса, образ сомдаудағы ұсталығы да зерделенеді, “Бір уыс бидай” әңгімесінің жалғасы іспеттес “Бір қадақ бидай” шығармасындағы авторлық ой-тұжырымдар нақты айқындалады. “Қара Ләйлек” әңгімесіндегі ұлттық құндылықтар мәселесі де бір ізділікпен сараланады.

Әңгімелеріндегі парыз бен азаматтық міндетке ерекше екіпін түсірген авторлық шешім де толықтай қамтылады.

Түйін сөздер: проза, аштық, бидай, қоғамдық сана, саяси ахуал, трагедия, ұлттық құндылықтар, кие, обал, т.б.

Abdikalyk K.,¹ Alieva Zh.²

^{1,2} *Kazakh National Women's teacher training University,
Almaty, Kazakhstan*

THE PROBLEM OF HUNGER IN THE STORIES OF MUKHTAR MAGAUIN

Abstract

This article widely discusses the stories of M. Magauin on the topic of hunger, describing the Kazakh tragedy. The story “Bir uys bidai” systematically analyzes the writer's ability to colorfully convey the historical truth, describing the past life and the tragic death of an ordinary kazakh woman. In addition to the peculiarities of a writer who spoke about the tragedy of society, the mastery of the image is studied, as well as the continuation of the story “Bir uys bidai”, the author's ideas in “Bir kadak bidai” clearly stand out. The issue of national values in the story “Kara Lәilek” is also analyzed in a similar way. The author's decision, which emphasizes duty and civic duty in his stories, is also fully covered.

Keywords: prose, hunger, wheat, public consciousness, political situation, tragedy, national values, sanctity, warning, etc.

Әбдіқалық К.,¹ Алиева Ж.²

^{1,2} *Казахский Национальный женский педагогический университет,
Алматы, Казахстан*

ПРОБЛЕМА ГОЛОДА В РАССКАЗАХ МУХТАРА МАГАУИНА

Аннотация

В этой статье широко обсуждаются рассказы М. Магауина на тему голода, описывающие казахскую трагедию. В рассказе “Бір уыс бидай” систематически анализируется умение писателя красочно передать историческую правду, описывая прошлую жизнь и трагическую смерть обычной казахской женщины. Помимо особенностей писателя, который говорил о трагедии общества, изучается мастерство изображения, а также продолжение рассказа “Бір уыс бидай” четко выделяются идеи автора в “Бір қадақ бидай”. Вопрос о национальных ценностях в рассказе “Қара Ләйлек” также анализируется аналогичным образом. Решение автора, которое подчеркивает долг и гражданский долг в его рассказах, также полностью освещено.

Ключевые слова: проза, голод, пшеница, общественное сознание, политическая ситуация, трагедия, национальные ценности, святость, предупреждение и др.

Кіріспе. XX ғасырдың басында қазақ елінің басынан өткен ең үлкен ауыртпашылықтың бірі ашаршылық болатын. Тарихи деректерге сүйенсек, осы кезеңдегі аштық қазақ даласында екі рет (1921-1922 жылдар, екіншісі 1931-1933 жылдар) болып, “асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын” деген биліктің жалаң ұраны да өз нәтижесін көрсеткен тәрізді. Зерттеушілердің көбісі екінші ашаршылықтың себебін кәмпеске науқаны, жаппай ұжымдастыру, асыра сілтеушіліктен іздейтіні де рас. Алайда, мұндай саяси құбылыстардың құпиялары толық ашылды деу де қиын. Десек те, осы тарихи шындық қазіргі қазақ прозасында өзекті тақырыпқа айналып, көркем тілмен кестеленгені де бәрімізге мәлім. Ашаршылық тақырыбына жазылған қазіргі қазақ прозасын сөз еткенде алдымен тілге тиек етілетіндер С.Жүністің “Заманай мен Аманай”, С.Елубаевтың “Ақ боз үй”, М.Мағауиннің “Сары қазақ”, Ш.Мұртазаның “Қызыл жебе” романының “Қыл көпір” бөлімі, А.Мекебаевтың “Қазына сыры”, Қ.Қазыбаевтың “Сұрапыл”, З.Жәкеновтің “Зұлмат”, С.Досановтың “Жиырмамыншы ғасыр” сияқты туындылары екені тағы белгілі. Қазақтың трагедиялық өмірі сипатталатын мұндай ауқымды тақырыптың тіпті қазіргі шағын әңгімелерге де арқау болғандығы ерекше назар аудартады.

Әдістеме. Ұлт мүддесіне шынайы жанашырлықпен қарайтын белгілі жазушы Мұхтар Мағауин өзінің “Ана тілі” газетіне (2016 жыл 21 қаңтар) берген сұхбатында “Мені жазушылық еңбекке жетелеген – 32-жылғы азап” деп айтуында үлкен мән бар. Демек, қаламгерді мазалаған үлкен тақырыптың бірі осы аштық мәселесі болды. Жазушының шығармашылық қабілетін, өзіндік дара жолын елден бұрын аңғарған замандас, қаламдас жазушы Ә.Кекілбаев “Мұхтар Мағауин саяси озбырлық, рухани әрі-сәрілік, кәсіби балаңдық жабыла қинап, дағдарыс тығырығына қамалған әдебиетіміздің одан әрі дамуына жаңа қарқын бітіруге тырысқан алпысыншы жылдардағы серпілісте айрықша көзге түсіп, сол қарқынын әлі күнге үдетпесе, бәсеңдетпей, жанқиярлық танытып келе жатқан кесек тұлғамыз” [1, 5 б.] деп жоғары бағалаған болатын. Тіпті, “Мағауин өзінің бір де бір шығармасында кеңес үкіметі, оның саясатын, коммунистік партияны, оның шешімдерін, партия басшыларын, көсемдерін, Қазан революциясын, қызылдар жеңісін, колхоздастыруды, бесжылдықтарды, коммунистік құрылысты дәріптемеген” [2] болса, Қ.Баяндиннің “Шындық пен ақиқаттың алдында жүрегі дірілдеп, қолы қалтырамайтын жазушының қаламынан ғана көпті өзіне ынтық қылатын шынайы шығармалар туады. Нағыз көркем әдебиет мәймөңкені білмейді. Бүгінгі проза заман шындығын ақиқатқа сай бейнелеуі тиіс” [3, 4 б.] деген пікірімен санасуға тура келеді.

М.Мағауиннің 1990-2010 жылдар аралығында 50-ге жуық әңгімесі жарық көрді. Әңгімелерінде қай тақырыпты сөз етсе де қазақ өмірінің шындығынан алыс кетпей, кейіпкерлері арқылы рухани жұтандықты сынға алып, ұлттық құндылықтарымызды уағыздап отырды. Жазушыны толғандырған аштық тақырыбындағы әңгімелерінен отызыншы жылдардағы қазақ халқының басынан өткен ауыртпашылықты көре аламыз. Енді осы тақырыптағы әңгімелерін жүйелі әрі салыстыра талдау әдістері арқылы зерделей отырып, қаламгер шеберлігіне көңіл бөлеміз.

Нәтижелер. М.Мағауин “Бір уыс бидай”, “Бір қадақ бидай” деген әңгімелерінде аштық мәселесін көтере отырып, отызыншы жылдардағы кеңестік биліктің жүйесін ғана емес, өзге ұлт өкілдеріне жем болған қазақ өмірінің бір белесін ашық түрде сипаттайды. Әңгімедегі бір уыс бидайдың жолында жанын пидә еткен Алмажан бейнесі Б.Майлиннің Күлпашын еске түсіреді. Күлпаш алғашқы ашаршылықтың құрбаны болса, Алмажан екінші ашаршылықтың құрбаны болып отыр. Жалғыз бұлар ғана емес, аштықтың кеселінен тұтастай бір жанұяның жойылып кетуі де екі әңгімедегі негізгі ұқсастықты көрсетіп береді.

М.Мағауиннің ашаршылық тақырыбындағы бұл әңгімесі қарапайым қазақ әйелінің өткен өмірі мен ауыр өлімі сипатталған шағын екі эпизодтан тұрады.

Жазушы әңгіменің басында қазақ даласындағы мүлгіген бір тыныштықты суреттей келе, әрі қарай ескі қырман ішіндегі сабан арасынан масақ тере жүріп, балалары үшін жинаған бір уыс бидайын жыртық кимешегінің ұшынан шешіп алып отырған Алмажанның іс-әрекетімен өрбітеді. Жазушының басты кейіпкерді таныстыруы да өзгеше. “Бетін сипады. Қайта сипады. Кепкен тері. Қу сүйек. Үңірейген көз” деп Алмажанның бүгінгі түр сұлпатын сипаттауда ерекше екпін түсіреді. “Көлденең біреу түрімді көрсе, мені қырықта деп қалай айтар...” [4,7-8 б.]. Шығармада Алмажанның осындай күйге түсіп, “қаусаған кәрі кемпір”, “тірі өліктей” болуына тікелей аштық кінәлі болып көрінеді. Алайда, М.Мағауин осы аштық мәселесіне басқа қырынан келіп, қазақ әйелінің өткені мен бүгінгісін салыстыра көрсетеді де, басты айыпкерді іздеуді оқырманның өзіне қалдырады.

Алғашқы эпизодта қаламгер кейіпкерінің монолога арқылы сәл шегініс жасап, өткен өміріне шолу жасайды. Алдымен бір кездегі Сығырбай бай мен бәйбішесі Айғаншаның есігінде жүріп, биесін сауған күндерін есіне түсіреді. “Байғұс, бәйбішесі де, өзі де мазасыз адамдар еді, қойшы-қолаңның басынан таяқ айырмайтын. Ұрсып-зекімей отыратын күндері жоқ еді. Мені де Алмажан деп атыммен атамай, “Алмажан деген ат сенің не теңің, ит жаманын Бөрібасар қояды деп, жаман күн, сол!” - деп отыратын. Бәйбішенің қалауымен Салтақ атанып ем. Салтақ болмай қайтейін, үсті-басым сауыс-сауыс болып, ертеңнен кешке дейін тынымсыз екі желі биені сауатын жалғыз өзім...” [4, 6 б.]. Бұл арада Алмажанның жарты кесе болса да қымыз беретін сараң иелерін сағына еске алауы да жарасымын тауып тұр. Неліктен? Өйткені шөл қысқан, “Шіркін, бір жұтымы болса!” деп қымызын аңсаған Алмажанға еркіндік берген кеңес үкіметіне қарағанда кемсітсе де, ұрысса да, сарандық танытса да сол баяғы өзінің қазақ байлары артық болып тұр.

Сығырбайды еске алғызғанда да жазушы оның өткені мен бүгінгі халінен салыстыра хабардар етеді. Алдымен “...кең дастарқанды жағалай отырысқан өңшең ақсақал-қарасақал игі жақсыларға ортадағы тегене толы сары қымызды сырлы ожаумен сапырып құйып” отырған Сығырбайды көз алдына елестетуі қазақтың шалқыған заманының бір көрінісі еді. Мұндағы игі жақсыларға құйылған “тегене толы сары қымыз” тоқтықтың нышаны ғана емес, ұлттық құндылықтарымыздың бір белгісі

ретінде де дәріптеліп отыр. “Қатал-ақ еді, ол ақырып жібергенде кім де болса жерге кіріп кете жаздайтын. Бірақ Жақан марқұм кәмөнес болып ауылын кәмпескелеуге келгенде ләм-мим деген жоқ, таяғымен жер шұқып отыра берді... Қазір тірі ме екен? Жорғада, абақтыда жатыр деген еді-ау. Тірі шығар, түрмедегілерге күніне бір уақ тамақ береді деген” [4, 7 б.]. Қаламгер бір жағы кейіпкер тілімен ашаршылықтың кәмпескелеуден кейінгі, яғни, отызыншы жылдардағы уақытын көрсетіп отырса, бір жағы еркін жүрген адамдарға қарағанда түрмедегі тұтқындардың халі жақсырақ дегенді мегзеуі арқылы кеңестік жүйеге деген іштей қарсылығын жеткізіп отыр.

Марқұм болған күйеуі Жақанды ойға алғанда кәмөнес болғанға дейінгі, яғни, Сығырбайдың таяғын жесе де үндемейтін көнбістігі мен кәмөнес кезіндегі қатыгездігін бірдей еске алады. “Талайдың қанын мойнына жүктеді ғой, байғұс. Құдайдан баяғы заманыңды сұрап отырсың деп Хасен молданы намаз үстінде атып тастап еді...” [4, 7 б.]. Мінекей, жаратылысы момын Жақанның осылайша мінезінің өзгеруіне енді кімді кіналаймыз. Жалғыз Жақан ғана емес, Алмажанды өлтіретін Қағазтай мен Арқатбай да осындай кеңестік қоғамның қызыл белсенділері еді. Ал бұлардың сорақы әрекеті шығарма соңындағы екінші эпизодта айқын ашылады.

Талқылау. Әңгіменің екінші эпизодында ауылдағы аш балаларына әрең жинаған Алмажанның бір уыс бидайына бар қаһарын төккен шолақ белсенділердің іс-әрекеті жан түршігерлік кейіпте баяндалады. Мұндағы оқиғаның желісі диалогпен өріледі. “Мынау халық жауының қатыны қырманнан астық ұрлап жүр!” - деді атынан секіріп түскен Қағазтай. “Қабың қайда? Көрсет!”. Алмажанның тілі күрмеліп қалды. Қабым жоқ деп те айта алмады. “Қара мынаны, - деді Арқатбай – Сабанды қопарып тастапты”. Бесатарының ұшымен шашылған сабан арасын ақтара бастады. “Мынаның қолында бірдеңе бар, - деді Қағазтай. – Бидай! Қоғам мүлкін ұрлаған қарабет! Әкел бер!”. Зәресі ұшқан Алмажан бір уыс бидайды тарс қылып ұстаған жұдырығын артына жасырды. “Алақанын аш!” - деді ат үстінде тұрған Шупин Қағазтай мен Арқатбайға” [4, 8 б.].

Шығармада “Қарқаралының орысы. Өзі қазақшаға судай”, қасында төрт орыс солдаты бар Кепеу нәшәндігі Шупиннің бейнесі тым ерекше көз тартады. Оны небәрі үш-ақ рет сөйлетеді. Жоғарыдағысы нәшәндіктің бірінші бұйрығы болса, “Сал анаған!..” дегені екінші бұйрығы, үшінші сөйлеген сөзі кесілген үкімге айналады: “Орындай алмадың, - деді нәшәндік. – Жабайы киргиз! Екеуің жабылып бір қатынның алақынын аша алмадыңдар. Ол бағана өліп қалған! Келесі кезек сендердікі болады. Менің тапсырмамды уақытыңда орындай алмаған Жақанды қалай атқанымды ұмытқан екенсіңдер!”. Сөйтіп, аштыққа ұшыраған ауылда қазақтарды өз-өздеріне өлтіртіп қойып, соның қызығын тамашалап жүргендердің мінгені “өңшең сәйгүлік”. Міне, қаламгердің негізгі айтпағы да осы. Шупин образы арқылы қазақтың трагедиясы тек аштықта ғана емес, осындай жаналғыштардың қуыршағына айналуында екенін ұқтырғысы келеді.

Алмажанның марқұм күйеуі Жақанды да, Қағазтай мен Арқатбайды да өтірік айту, жала жабу, кісі өлтіру сияқты қатыгездікке итермелеген, соларға кіріптар еткен қандай күш екенін де автор осылайша сипаттап береді. Тіпті, жазушының “Ыза болған Арқатбай мен Қағазтай да қызып кетіп, темір нәлді орыс етікпен қос қабырғадан жабыла тепкіледі...” деген баяндауында да екеуіне қазақтың емес, “темір нәлді орыс етігін” кигізуінде де үлкен мән жатыр. Әңгімеде “темір нәлді орыс етік” деталь ретінде алынған, рухы әлсіз жандардың ғана өзгенің сілтеуімен өз ұлтының болашағына балта шабатынын көрсетіп отыр.

Әңгіменің аяғына таман “Ал бұл ауылдағы ең соңғы жан иелері сегіз жасар Сәбет пен бес жасар Кеңес бағана, Кепеудің кісілері қыр басынан көрінген кезде жан тапсырған болатын” деп жазушы аштықтың зардабына қайта оралғанда “ауылдағы ең соңғы жан иелері” дегенімен шегелей түседі. “...бір уыс бидайын өзімен бірге о дүниеге ала кетті. Ол жақта да тіршілік болса, балаларына быламық көже пісіріп береді” деген автор түйіні де оқырманға үлкен ой тастайды. Қаруланған жеті ер адамның өлім аузында жатқан ананы жеңе алмауы күші жетпегендігінен емес, ана рухының биіктігіне таластырмауы еді. Салтақ болса да ақыры уысы жазылмаған күйі ажал құшқан Алмажанның ерлігі сол уақыттағы қазақ әйелдерінің қайсар бейнесіне соғылған ескерткіштей болды.

Ал “Социалды қоғам мүлкіне қастандық жасаған адамның бәрінің барар жері осы!” деп өзінше үлкен іс тындырған Қағазтайға қандай сыйлық тағайындалғаны белгілі. Ол “келесі кезекке” ілінді. Тіпті, өзі табынған социалды қоғамының өкілі оған “Жабайы киргиз!” деп кемсітеді. Жазушы “Бір қадақ бидай” әңгімесінде де “жабайы” сөзін қайталайды. Енді осы әңгімесіндегі шындыққа көз жүгіртсек.

“Бір қадақ бидай” әңгімесінде М.Мағауин ашыққан адамдардың қайда күнкөріс бар сонда сабылып босып жатқан көрінісінен хабардар етеді. “Белдеуде бұзау қалмасын! Көгенде лақ

қалмасын!” деген жалынды ұранның қалай жүзеге асқанын қазақтардың өзге жұрттың босағасында қайыр тілеуі, естіген боқтық сөзі, жеген таяғымен өте қысқа штрих арқылы суреттейді. “Бір уыс бидай” әңгімесінің жалғасы іспеттес бұл шығармадағы тарихи шындықты, яғни, қазақтардың өзге елге тентіреп барғандағы халін былай сипаттайды: “...Ертеңіне таңертең көшеден өткендер кешегі шала жанды бейнелердің енді қол-аяқтары жазылып, мүлде қозғалыссыз жатқанын көрді. Аштан өлгендерді жерлеуге өкімет астық бөліпті. Текшелеп, қатар-қатар қалап, ең үстіне өздері отырған өлік жинаушылар пайда болды. Кейбір шала жансарларын да қалай салатын. Күнесте тыныш жатып, бес минут кеш өлгеннен не пайда, қазір өлсе, бір қадақ бидай емес пе!

Сонда, «Бұлар неғып өліп жатыр?» - дегендер болса: “Іш сүзегінен. Жабайы, надан халық емеспе” - деп жауап беретін жайымен” [4, 10 б.]. Бұл арада қазақтарды іш сүзегінен өлген қылып көрсетуі өз алдына, “жабайы, надан халық” етіп таныстыруы көршілес елдер тарапынан шектен тыс кемсіту екені тағы белгілі. Оқырманға үлкен ой тастаған автор сол уақыттағы кеңестік қоғамның қателіктеріне іштей наразылығын танытып отыр. Жалпы, қаламгердің екі әңгімесінде де ашаршылық кезеңнің трагедиясы ашық түрде суреттелгенмен, айтпақ ойдың басымдылығы түйіні шешілмеген саяси мәселеге тіреледі.

М.Мағауин “Қара ләйлек” әңгімесінің төртінші, бесінші бөлімінде де қара ләйлекті тілге тиек ете отырып осы ашаршылықтың салдары жайында кеңінен баяндап өтеді. “...31-жылғы жазда ішінара ашықса да, азды-көпті шетінесе де, жалпақ жұрт аман еді. Апат 32-жылға қараған қыста басталды. Жазда, күзде жаппай тонау кезінде тыққыштап алып қалған аз ғана мал сарқылған, кебеже түбі қансыған, жаңа төл, жаңа өнім жоқ, көктемге жетпей-ақ ғаламат ашаршылық келді. Жұрт көзі шүңірейіп, бет-аузы ісініп, буыны босап, баудай түсіп қырыла бастады. Жүруге жарағаны Қытай бетке шұбырды, олардың да көбі жолда үзілсе керек, шекараға аман жеткендерін қызылдардың қорғасын жаңбыры күтіп тұрған. Біраз қауым тау сағалап, өзен жағалап, тоғай аралап, талшық іздеді. Балық сүзді, құсқа тұзақ құрды, өзен қабағындағы індеріне су құйып, саршұнақ аулады. Бәрібір қажетті нәрін таппай, шетінен өліп жатты...” [5, 15 б.].

Осы оқиғаны атасынан естігені бойынша жазған қаламгердің бұл шығармасында әрі қарай аштықтың зардабынан күйеуі, қызы мен ұлынан айырылып, жалғыз аман қалған кіші ұлына қамқор болу үшін жанталасқан жамағайыны Өрік деген әйелдің тірлігі, басынан өткен ауыртпашылығы сөз етіледі. Тіпті, аштықтың салдарынан қазақтың ежелден келе жатқан ата ғұрпы, обал, кие, сауаптардың да ескерілмей қалып жатқандығы назардан тыс қалмаған.

Жазушы шығармада Өріктің қайнағасын атымен атағанына ерекше мән бергені соншалық екі жерде арнайы тоқталып өтті: “Мені көре сала, бұрын болмаған әдетпен, бас салып құшақтады. “Мағаш-аға, тірі екенсің ғой, - дейді, қуанғаннан атымды да атап жіберді”; “Мынау – үшінші балапанның сирағы, Мағаш-аға, - деді тағы да атымды атап”. Әңгімедегі бұл көрініс қайнағасының атын атамау, құшақтамау сияқты қазақ салтындағы әдептерді білмегендігінен емес, тірі туыстарын көргенде қуанғаннан келін мен қайнаға арасында сақталатын ғұрыптарды да кейіпкерінің ұмытып кеткенін білдіріп отыр. Бір жағы ұлттық құндылықтарымыздың бірі осы қазақи салт, ғұрыптарымыздың келешекте жойылып кетпеуіне айрықша көңіл бөлген автор кейінгі ұрпаққа осылайша-ақ ұлықтауды жөн көрген тәрізді.

М.Мағауиннің осы әңгімесінде ел санасында мықтап бекіген ұлттық ұғымдардың бірі кие, обал, сауап мәселесі де арнайы қарастырылып өтеді. “Қара ләйлек – аққу сияқты киелі саналатын, сол кездің өзінде сирек құс... Ал қара ләйлек – қонысқа құт әкеледі дейтін” деп автор қара ләйлектің қандай құс қатарына жататынын сипаттай келе, сол киелі құсты Өрік ананың қалайша азық еткенін сөз етеді. “Қабат-қабат кең ұяда қара қанат, ақ төс төрт балапанды” көргендегі Өрік ананың сезімін “әрі қимай, әрі қызығып, ұя шетінде аз ғана отырдым. Содан соң аш балам есіме түсті...” деуімен жеткізе отырып, амалы жоқтығынан қолға түсіргенін де әсерлі баяндайды.

“Төртінші балапанға дәтім бармады. Менде де жалғыз. Біздің шаңырақтан да үш жан кетті. Енді кіріштар жалғызды тұзақтан босаттым. Содан соң, құс қайтқанша, аз ғана уақыт әрқилы талғажау таптық. Соңғы балапанның ұядан шығып, енесімен бірге ұшып кеткенін өз көзіммен көрдім. Жақсы ырымға балап, жалғыз жетімемді арқалап, мен де ауылға қарай бет бұрдым”. Шығармада киелі құстың төртінші балапанын босатқан Өрік ана қазақи ырымға риясыз сеніп қана қоймай, “Міне, мұндағы жұрт қырылып бітті. Түгелге жуық. Өткен үш балапанды көңіліңе алма, обалы өкіметке, ал манағы жалғыз ләйлектің сауабы тисе, апаттан аман шығарсыңдар...” деген Мағаш ағасының сөзін де демеу тұтады.

Жазушының ашаршылық уақыттағы обал мен сауаптың салмағын таразылағанда қырылған халық өз алдына, үш балапанның обалын өкіметке артуы оқырманға ой тастайды. Тіпті, автор Өріктің кейіннен қылтамақтан өлгені туралы мәлімет бергенде “Жалғанның емес, жаратқанның аштығы. Бәлкім, баяғыда, ұяда үзілген үш балапанның обалы” дегенді де тегіннен тегін айтып тұрған жоқ. Обалдың киесіне сенім артқан Мағауин “Сонда... адамның қолымен жасалған аштықта топандай қырылған мың сан бала, тұтас бір халықтың обалы қайда?!” - деп еді атам кейінгі бір сөзінде” деу арқылы осы аштыққа ұшыраған қазақтың тағдырына жауаптылар да сыбағасын алуы тиіс деген тұжырым жасайды.

Жазушының әңгімедегі осы оқиғасын қорытындылауы да ерекше. “Ел аман, жұрт тынышта, тамағы тоқ болмаса да аштықтан аулақ атпал азаматтар кара ләйлектің ұясын талқандап, қатарынан қиылған төрт балапанның етіне тойып, сорпасын ішіп отырғанда, мен, әрине, обал-сауап туралы байыздап ойламасам да, қатты тіксінгенім анық еді” деп кейінгі тіршіліктегі келеңсіз жайттарды еске алып, сынға алғанда да болашақ ұлттық тағдырын ойлағаннан еді. Қалай болғанда да бұл әңгімесінде кара ләйлек құсының алдағы уақытта да сақталуына мән берген қаламгердің азаматтық тұлғасы айрықша таныла түседі.

Қорытынды. М.Мағауин “Бір уыс бидай”, “Бір қадақ бидай”, “Қара Ләйлек” әңгімелерінде ашаршылық мәселесіне кеңінен тоқтала отырып, өзінің ой-тұжырымдарымен де бөлісіп отырды. “Жеке жазушының шығармашылық поэтикасын айқындайтын көркемдік компоненттер – заттар әлемі, кейіпкер, оқиға” [б, 219 б.] десек, осы әңгімелерінде өз ұлтының өткеніне көз тастап, тарихи құбылыстарды барынша көркемдік шындықпен өрнектей алды. Алынған оқиға да, оған сай кейіпкерлері нанымды. Ұлттық құндылықтарымыздың уақыт өте келе біртіндеп жойылып кетпеуіне аса қырағылық танытқан қаламгер осы шағын прозасы арқылы кие, обал, сауап сияқты қазақи ұғымдарды да келешек ұрпақтың санасына құюды өзіне мақсат еткен тәрізді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Кекілбайұлы Ә. Кесек тұлға/Кітапта: М.Мағауин. Көк мұнар.– 2004.– 5-б.
- 2 Асанов Ж. Келісім //Заман-Қазақстан. – 1996. 13 қыркүйек.
- 3 Баяндин Қ. Өмірдің өзіндеі өрнектелген//Егемен Қазақстан.– 2002.- 30 қараша, 4 б.
- 4 Мағауин М. Шығармалар жинағы. Он үш томдық 1960-2002 жж. Бірінші том.
- 5 Мағауин М. «Талайсыз әңгімелер» кітабынан // Жұлдыз. - №4, - 2008. -15 б.
- 6 Чудаков А. Слово – вещь – мир. – Москва: Наука, 1985.– 219 с.

References:

1. Kekilbaiuly Ä. Kesek tülğa/Kitapta: M.Mağauin. Kök münar.– 2004.– 5-b.
2. Asanov J. Kelisim //Zaman-Qazaqstan. – 1996. 13 qyrküiek.
3. Baiandin Q. Ömiridin özindei örnektelgen//Egemen Qazaqstan.– 2002.- 30 qarasha, 4 b.
4. Mağauin M. Şyğarmalar jinağy. On üş tomdyq 1960-2002 jj. Birinşi tom.
5. Mağauin M. «Talaisyz äñgimeler» kitabynan // Jüldyz. - №4, - 2008. -15 b.
6. Chudakov A. Slovo – veş – mir. – Moskva: Nauka, 1985.– 219 s.

МРНТИ 17. 82

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.64>

Мауленов А. ¹ Нүсіпәліқызы А. ²

^{1,2} Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ,

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ КОНЦЕПТІЛЕРДІ МИФОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЖАҢАША ЗЕРДЕЛЕУ

Аңдатпа

Мақалада ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетіндегі мифтік архетиптердің жаңғырып адамзат мәдениетіне тың бастаулармен қайта табысқандығы туралы ой қозғалады. Оны Абайдың «Ескендір», «Масғұт», «Әзім әңгімесі» атты поэмаларын талдау барысындағы қол жеткізген нәтижелерінен аңдауға болатыны айтылады. Арғықазақ мифологиясының сол кезең шығармаларына тигізген игі ықпал - әсері бүгінгі күн тұрғысынан қайта зерделеніп, сөз мағынасын түрлендіру сияқты ойлы поэзиясы бар екенінақты мысалдармен тұжырымдалады. Абай шығармаларындағы шынайы жаңашылдық жаңа мазмұнмен байланысты болып келетіндігі, сонымен бір мезетте дәстүрге арқа